

UDK:314.7/.8(497.5)“1991/2001”
304.4Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 05. 02. 2004.
Prihvaćeno: 20. 04. 2004.

IVAN LAJIĆ

Institut za migracije i narodnosti, Zagreb
ivan.lajic@imin.hr

Noviji razvoj stanovništva Hrvatske – regularno i neregularno kretanje stanovništva

SAŽETAK

Noviji razvitak stanovništva Hrvatske opterećen je mnogobrojnim pojavama koje ga definiraju neregularnim. Agresija na mladu nezavisnu Hrvatsku, kao i ostali ratovi u bližem okruženju, potaknuli su mehanička kretanja stanovništva koja su velikim dijelom obuhvaćena terminom prisilne migracije. Ratni mortalitet ranih devedesetih te snažno izbjeglištvo i prognaništvo utjecali su na dosad najznačajniju noviju depopulaciju. Osim što je depopulacija prisutna u ratom zahvaćenim regijama, njeni konačni učinci odražavaju se na općehrvatsku depopulaciju. Regresivni razvoj više je determinirala mehanička nego biološka komponenta. U ovom se članku nabrajaju bitni modaliteti hrvatskih migracija, gdje je vidljivo da je Hrvatska istodobno i emigracijska, ali i imigracijska zemlja. Ratovi na prostorima bivše Jugoslavije, koje uvelike karakterizira i međuetnički sukob, rezultirali su migracijskim smjerovima naroda prema maticama svoga etnikuma. Tako je u Hrvatskoj umnogome prisutan imigracijski smjer Hrvata izbjeglica iz Bosne i Hercegovine, Srbije i Crne Gore, dok je prema tim zemljama usmjerena emigracija, najčešće ruralnih Srba. Osim tih migracijskih smjerova, većinsko hrvatsko, ali i ostalo stanovništvo Hrvatske, odabire Zapadnu Europu kao odredište i nastavak tradicionalnih migracijskih smjerova. U toj populaciji sve je značajnija kategorija migranata koju obuhvaćamo terminom »odljev mozgova«. Godine 2001. proveden je Popis stanovništva koji se metodološki razlikuje od prethodnih popisa. Problem različite metodologije posebice se osjeća u zemlji koja ima veliki broj izbjeglica te ekonomsku emigraciju koju se ne može bezrezervno ubrojiti u kategoriju iseljenog stanovništva. Tako je u Hrvatskoj tim Popisom ustanovljen broj od 4,437.460 stanovnika, što je za 7,25% manje nego 1991.

KLJUČNE RIJEČI: razvitak stanovništva, regularno kretanje, neregularno kretanje, prognaništvo, izbjeglištvo, prostorni razvoj, Hrvatska

1. Uvod

Osnovne značajke novijega demografskog razvitka Hrvatske su: *smanjenje ukupnog broja stanovnika Republike, pad nataliteta, povećanje razine mortaliteta, koncentracija stanovništva u najvećim gradovima, dinamičniji razvoj litoralnog pojasa, ukupno starenje stanovništva, posebice ruralnih područja* i mnoge druge značajke, koje proizlaze iz dosegnutog stupnja demografskog hrvatske populacije. Kada kažemo »noviji demografski razvitak«, valja odrediti razdoblje, odnosno prije svega polaznu kronološku granicu koja obuhvaća demografsko stanje i procese koje smatramo suvre-

menima. Namjera je ovog rada objasniti demografske pojave prisutne između dvaju posljednjih popisa stanovništva (1991. i 2001.), premda smo svjesni da su granice definicije suvremenosti u demografskoj znanosti fleksibilnije. Nerijetko se u obzir uzima razdoblje od tridesetak godina (dakle četiri posljednja popisa stanovništva), što se opravdava mogućnošću odabira kvalitetnijih statističkih rezultata i trendova razvitka populacija. Uzevši godinu 1991. kao polazište naše raščlambe, ne dvojimo da se mnogobrojni demografski procesi iz prethodnih razdoblja nastavljaju, te da oni svojim induktivnim utjecajem djeluju na kretanje i strukture najnovijeg razdoblja.

Pod pojmom *razvoj stanovništva Hrvatske* (što je uži pojam od *demografskog razvoja*, kojeg definira međuodnos prirodnoga i mehaničkoga kretanja stanovništva i promjena struktura u okviru gospodarskih, sociopsiholoških i drugih determinanata) podrazumijevamo »kvantifikaciju pojedinih demografskih pojava, procesa i veza koje sadrži demografski razvoj, ali za određeno konkretno stanovništvo« (Wertheimer-Baletić, 1999: 45). Ista autorica dalje tvrdi da, ako »razmatramo razvoj stanovništva Hrvatske, valja kvantitativno analizirati ne samo međuzavisnost dugotrajnog smanjivanja nataliteta i promjena u dobnoj strukturi stanovništva, već istodobno treba utvrditi uz opće, i one specifične čimbenike i povijesno-političke prilike/događaje, koji su u određenom razdoblju uzrokovali primjerice porast mortaliteta, 'izostanak' očekivane razine nataliteta, pojačanje iseljavanja, regionalnu diferenciranost tih pojava, itd.« (Wertheimer-Baletić, 1999: 45). Očekivana i neočekivana kretanja mogu biti poželjna (pozitivna) ili nepovoljna. Tako primjerice, ako dođe do neočekivanih snažnih mehaničkih odljeva stanovništva, a da pritom nema ulaznih tokova sličnog intenziteta i obilježja, govori se o nepovoljnom segmentu razvoja stanovništva. Slična je situacija i unutar biološke komponente ukupnoga kretanja. To se odnosi na iznenadno visok i neočekivan mortalitet koji je najčešće posljedica ratnih stradanja, ali i epidemija raznih bolesti koje su još u bližoj demografskoj prošlosti nadvisivale čak i ratne mortalitete. Neregularnost demografskog razvitka mogu izazvati i pojave suprotnog, dakle uvjetno rečeno krajnje pozitivnog predznaka. Tako se, primjerice, visoki priljev stranog stanovništva, prvenstveno kao odraz privlačne slike imigracijske zemlje, znao odraziti kao brzo udvostručenje broja stanovnika tih zemalja ili krajeva. Hrvatska ne pripada toj kategoriji imigracijskih zemalja. Premda je imala pozitivni migracijski saldo sa zemljama bivše Jugoslavije, ona je ipak bila emigracijska zemlja, zbog izrazito nepovoljna selidbenog salda sa Zapadnom Europom i tradicionalnim prekomorskim iseljeničkim zemljama. Tek raspadom Jugoslavije i ratovima koji će uslijediti na ovim prostorima, pojavio se useljenički val snažnijih dimenzija; međutim, on je brojčano amortiziran, pa i nadmašen, izbjeglištvom i iseljeništvom.

Odrediti diferencijaciju između očekivanih i neočekivanih demografskih pojava u posljednjih desetak godina ozbiljan je zadatak hrvatske demografije. Postaviti granicu između regularnoga i neregularnog razvoja stanovništva Hrvatske zadatak je koji, usudujemo se reći, u mnogim segmentima izlazi iz domene struke, jer je komplementaran s povijesnim znanostima, pravom, socijalnom politikom itd. Osnovni povijesni događaj koji je uzrokovao drastične promjene smjera, intenziteta kretanja i promjene u strukturama jest rat koji je kao oružani sukob trajao relativno kratko, ali čije su privremene političke implikacije (npr. uspostava tzv. SAO Krajine te njezino ukidanje) pra-

tile mnogobrojne demografske posljedice, prvenstveno u sferi mehaničkoga kretanja stanovništva (prognaništvo i izbjeglištvo).

Suvremeni razvitak stanovništva Hrvatske velikim dijelom definiramo kao neregularan, što podrazumijeva da je u tom razdoblju (međupopisje od 1991. do 2001.) došlo do neočekivano niskog, a u pojedinim etapama i negativnog, prirodnog rasta odnosno prirodnog pada stanovništva, te negativnog migracijskog salda. Te dvije sastavnice odredile su da je i ukupno kretanje bilo negativno, što determinira razvoj stanovništva Hrvatske depopulirajućim odnosno regresivnim.

Od sredine 19. stoljeća, otkako se provode sveobuhvatni službeni popisi stanovništva Hrvatske, to je treće međupopisno razdoblje u kojem je došlo do promjene predznaka ukupnoga kretanja stanovništva. Prvi se put to dogodilo u međupopisnom razdoblju od 1910. do 1921. godine, kada je u prvom popisu nove države Jugoslavije ustanovljeno da je ukupni broj stanovnika Hrvatske za 331 tisuću manji od broja u posljednjem popisu u Austro-Ugarskoj (1910). To snažno neregularno razdoblje uzrokovao je Prvi svjetski rat, ali i poslijeratna epidemija španjolske gripe, te predratno i poslijeratno iseljavanje. Drugi je svjetski rat bio uzrokom novog neregularnog razvoja stanovništva Hrvatske. U dugome međupopisnom razdoblju, od popisa stanovništva 1931. godine do prvog poslijeratnog 1948., Hrvatska je izgubila 89 tisuća stanovnika. Koliko su same ratne godine na prirodnoj strani ukupnoga kretanja, zbog razlike u vrlo visokom ratnom mortalitetu, ali i niskom natalitetu, definirale snažnu dimenziju denataliteta, toliko su i prve poslijeratne godine, zbog visokog kompenzacijskog nataliteta, amortizirale manjak ratnog rađanja. Tu valja pridodati i pozitivna prijeratna biološka kretanja stanovništva. Neregularnom i statistički slabo obrađenom razvoju stanovništva Hrvatske toga razdoblja valja priključiti i kategoriju političke emigracije i žrtava ranijega komunističkog terora.

Treće neregularno razdoblje predmet je našeg promatranja. Međutim, skloni smo odrediti i jedno, rijetko spominjano, mirnodopsko u kojem je došlo do neočekivanog odljeva stanovništva Hrvatske. Naime, šezdesetih godina gospodarski problemi unutar Jugoslavije i djelomična liberalizacija dotad kruta političkog sustava potaknuli su nesmetan odlazak građana iz zemlje i njihovo zapošljavanje u gospodarski propulzivnim zemljama Zapadne Europe. Tako se ustalio snažni iseljenički val iz Hrvatske i preplavio te zemlje. On je dobio teorijski nedorečen naziv »privremene migracije«, pa se tako i tretirao u službenoj popisnoj statistici. Mlado i radno aktivno stanovništvo s vremenom je ostarjelo, a uz njega su rasle i nove generacije, koje su se velikim dijelom asimilirale u novu postojbinu. Naša ih je statistika i nadalje smatrala »stalnim stanovništvom naselja popisa«, tako da je stvarna depopulacija bila zamagljena lošim statističkim pristupom.

2. Popis stanovništva Hrvatske 2001. godine i njegovi rezultati

Kolik je službeni broj stanovnika Hrvatske 2001. godine? To pitanje djeluje uistinu bizarno, jer radi se o zemlji s višestoljetnom demografskom statistikom, europskoj zemlji dobrih komunikacija, zemlji u kojoj je svaki stanovnik do Domovinskog rata imao poznatu adresu itd. Rat je službenu statistiku i popisnu metodologiju suočio s mnogobrojnim problemima, među kojima je najvažniji onaj koji vezemo uz izbjeglice i

prognanike. Drugi, mirnodopski statistički problem, koji se u ovakvim prilikama najčešće ne spominje, jest kategorija migranata, a to su naši radnici na radu u inozemstvu, koji se u ovom popisu registriju metodom koja se razlikuje od metode prisutne u prethodnim popisima. Osnovna je značajka posljednjeg popisa metoda obuhvata prisutnog stanovništva (*de facto*), a ne, kao ranije, stalnog (*de iure*) stanovništva. Prema bivšim popisima stanovništva u ukupno su stanovništvo ušle, a 2001. su izostavljene, ove kategorije:

- osobe na radu u inozemstvu kod inozemnog poslodavca ili koje rade samostalno dulje od dvanaest mjeseci, koje imaju kućanstvo u zemlji s kojom održavaju neredovitu vezu;
- osobe na radu u inozemstvu kod inozemnog poslodavca ili koje samostalno rade dulje od dvanaest mjeseci, koje nemaju kućanstvo u zemlji;
- osobe koje se školuju izvan države prebivališta dulje od dvanaest mjeseci, koje u prebivalištu nemaju kućanstvo;
- osobe koje imaju prebivalište u Republici Hrvatskoj, a napustile su je iz drugih razloga, uključujući i izbjeglice.

Dakle, Hrvatska se u Popisu stanovništva suočila s dvama vrlo ozbiljnim statističkim problemima koji su, kao što se i očekivalo, vrlo brzo prerasli i u političke. Sudjelujući u timu koji je pripremao metodologiju popisa stanovništva 2001. godine inzistirali smo da se u svim zemljama bivše Jugoslavije izvrši paralelni popis izbjeglog stanovništva, gdje bi se okvirno naznačilo buduće ponašanje izbjeglica, prvenstveno njihove namjere ostanka ili povratka u matičnu zemlju. Nažalost, međunarodne statističke asocijacije nisu imale sluha za probleme zemalja turbulentnoga demostatističkog stanja, tako da su te zemlje dobile ili precijenjene ili podcijenjene popisne rezultate. U Hrvatskoj su demografi još uoči popisa tražili odgovor na pitanje koliko Hrvatska ima stanovništva nakon Domovinskog rata.¹

Najnesigurnije interpretativno područje rezultata popisa predstavlja kategorija »osobe koje imaju prebivalište u Republici Hrvatskoj, a napustile su je iz drugih razloga, uključujući i izbjeglice«. U tom se korpusu stanovništva uglavnom nalaze građani Hrvatske koji su tijekom i nakon redarstvenih akcija 1995. napustili Hrvatsku, pa se prema usvojenoj preporuci svjetskih statističkih asocijacija ne popisuju kao stanovnici naselja u Hrvatskoj, premda po drugim osnovama ostvaruju svoja prava kao njezini građani. Osim toga, i biološko ponašanje tih populacija (rađanja i umiranja) postaju dodatnom dubioznom kategorijom hrvatske statistike. Na drugoj, pozitivnoj strani selidbenog salda nalaze se izbjeglice imigranti, najčešće podrijetlom iz Bosne i Hercegovine, koji su prilikom popisa izjavili da im je naselje popisa istodobno i prebivalište te da nemaju kućanstvo u drugim dijelovima Hrvatske niti u inozemstvu, bez obzira što u MUP-u (Ministarstvo unutarnjih poslova) nisu prijavljeni kao stalni stanovnici. Tako se i prebivalište tretiralo kao mjesto naseljenja građana s »namjerom da u njemu stalno živi«.

---

¹ Radovi su objavljeni u posebnom broju *Društvenih istraživanja*, Zagreb, 1999., br. 3–4, pod naslovom »Koliko Hrvatska ima stanovnika nakon Domovinskog rata«.

Tablica 1: Agregatni rezultati popisa stanovništva Hrvatske 2001.

	Republika Hrvatska
Ukupan broj popisanih osoba	4,572.624
Ukupan broj stanovnika popisa	4,437.460
Stalni stanovnici naselja popisa	
Svega	4,426.365
Prisutni	4,020.025
Odsutni	
U inozemstvu	226.151
U zemlji	180.189

Izvor: Popis stanovnika, kućanstva i stanova, DZS RH, Zagreb, 2002. (CD-ROM)

Ukupan broj stanovnika Hrvatske iznosio je u »kritičnom momentu popisa« 31. ožujka 2001. godine 4,437.460 stanovnika. Premda nije rađen istom metodologijom kao prethodni popis iz 1991. godine, 2001. konstatirano je smanjenje broja stanovnika za 346.805 ili za 7,25% u usporedbi sa stanjem 1991. Činjenica je da je došlo do osjetnog smanjenja broja stanovnika, međutim, već učestalijim povratničkim tokovima iz izbjeglištva, još dok su se sređivali popisni rezultati, ublažavao se negativni migracijski saldo i tako smanjivala depopulacija, posebice na ratom zahvaćenim područjima (zapadna i istočna Slavonija, kontinentalna Dalmacija, Lika, Banovina i Kordun). Analizirajući kretanje prirodnih sastavnica i migracijskog salda te dobnu strukturu hrvatske populacije, možemo ustvrditi, uvažavajući pretpostavke daljnjeg regularnog kretanja stanovništva, da je Hrvatska 1991. godine imala 4,784.265 stanovnika, te da će to biti najveći broj stanovnika koji će dosegnuti u daljnjoj demografskoj budućnosti.

3. Prirodno kretanje

Biodinamika stanovništva Hrvatske u posljednjih je desetak godina vrlo nepovoljna. Broj *rađanja* je opadao, tako da je od oko 54.000 rođenih 1991. na cjelokupnom teritoriju Hrvatske (tu su uključena i okupirana područja) u ovom trenutku broj živorođenih pao na približno 48.000. Toj bi brojki trebalo pridružiti i natalitet izbjegličke populacije. *Mortalitet* je na početku promatranog desetljeća bio viši od uobičajenoga zbog neposrednih ratnih gubitaka; danas se stabilizirao na oko 54.000. Procjenjujemo da je prirodni pad broja stanovnika Hrvatske u međupopisnom razdoblju od 1991. do 2001. iznosio oko 45.000, što znači da je, promatramo li samo tu sastavnicu ukupnoga kretanja stanovništva, broj žitelja Hrvatske trebao pasti sa 4,784.265 (*Popis stanovništva 1991.*) na 4,739.265. Međutim, taj je broj pao na 4,437.460.

Na početku razdoblja stopa nataliteta bila je oko 11,8‰, da bi krajem razdoblja već pala na razinu ispod 11‰. Prosječni desetljetni natalitet posljednjega međupopisnog razdoblja iznosio je 11,06‰, što znači da je svo vrijeme, uz blage oscilacije, pripadao skupini umjereno niskog nataliteta. Nasuprot tome, stopa mortaliteta u prvim godinama desetljetnog razdoblja bila je veća od 12‰, s time da je prve ratne godine (teško

ju je odrediti zbog kategorije »nestalih«) prešla razinu od 13,5%. Na kraju stoljeća, budući da se računa na bazu novog popisa gdje je već zaključeno smanjenje broja ukupnog stanovništva, stopa pada na razinu nešto iznad 12%, što znači da se može govoriti o njezinu relativnom, ali i apsolutnom padu u usporedbi s ratnim godinama. Za tu stopu možemo ustvrditi da se radi o umjereno visokom mortalitetu, koji je u razdoblju neposrednog ratnog mortaliteta dosegao razinu visokog mortaliteta. Bez obzira što su podaci o prirodnom kretanju bilo koje populacije danas najpouzdaniji demografski podaci, slučaj Hrvatske to ne potvrđuje. Realnu sliku biodinamičkoga kretanja dobili bismo kada bi se elementima prirodnoga kretanja priključili egzaktni podaci za ratne godine stanovništva u okupiranim područjima, te za one stanovnike Hrvatske u inozemstvu koje će se prema novoj metodologiji popisa tretirati kao stalno stanovništvo države. U ovom slučaju podatak o mortalitetu nije u potpunosti pouzdan.

4. Mehaničko kretanje stanovništva

Složenost hrvatskih migracija ne dopušta automatsku primjenu uobičajenih kriterija koji definiraju pojedine oblike (tipove) migracija. Razdioba kriterija na jednostavne i složene u ovoj je migracijskoj fazi teško primjenjiva, jer je i glavina manje složenih kriterija doživjela određenu transformaciju koja pretpostavlja uvođenje pomoćnih indikatora kako bi oblik migracije dobio određenu kvalifikaciju u odnosu na širu pojavu. Tako je primjerice najjednostavniji kriterij razdiobe migracija na *unutarnje* i *vanijske*, dakle onaj koji se odnosi na prelazak državne granice, revidiran jer se u međuvremenu, zbog raspada Jugoslavije i osamostaljenja pojedinih republika, unutarjugoslavenski migracijski tok transformirao u vanjske migracije. Problem tipologizacije postaje složenijim prilikom primjene ostalih kriterija (kriterij dobrovoljnosti, trajanja, organiziranosti, motivacije migranta, uzročnosti itd.). Smatramo da je jedini preostali stabilni kriterij ostala migracijska distanca odnosno udaljenost između migracijskog ishodišta i odredišta.

Posredstvom rezultata Popisa stanovništva 2001. godine djelomice možemo pratiti jedan smjer mehaničkoga kretanja stanovništva Hrvatske. Radi se o stanovništvu doseljenom iz inozemstva i o unutarnjoj redistribuciji stanovništva. Tako saznajemo da je 2.129.152 stanovnika uselilo u županiju stanovanja; tu je uključeno useljavanje iz drugih hrvatskih županija, useljenje iz inozemstva, ali i seljenje unutar županije, ako se promijenilo mjesto stanovanja.

Dakle, gotovo svaki drugi stanovnik Hrvatske doseljenik je u mjestu stanovanja (48,0%). U unutarnjim migracijama srednje distance (međužupanijsko seljenje) sudjelovalo je 33,3% migranata, dok je useljenika iz inozemstva bilo 24,4%. Glaviniu toga kontingenta čine migranti useljenici iz zemalja bivše Jugoslavije (95,2% inozemnih useljenika).

Tema ovog članka prije svega je odvajanje regularnih od neregularnih oblika migracija. Osnovni indikator neregularnoga kretanja jest atipično povećanje broja migranata u ratnom razdoblju. Stoga smo useljavanje prikazali za svaku godinu međupopisnog razdoblja 1991.–2001., uz napomenu da se podaci za 2001. odnose samo na prvo tromjesečje navedene godine. U tom je razdoblju 640.086 stanovnika popisanih 2001. godine uselilo u Hrvatsku ili promijenilo županiju stanovanja. Isključivši podat-

ke za prvo tromjesečje popisne godine 2001., dobivamo podatak da je u posljednjemu međupopisnom desetljeću godišnje u hrvatske županije useljavalo oko 62,5 tisuće useljenika. U tom kontekstu prvenstveno nas zanima neočekivano velik broj useljavanja iz drugih zemalja bivše Jugoslavije. Tako je u još relativno mirnodopskom razdoblju (do jeseni i zime 1991./1992.) u hrvatske županije prosječno useljavalo tek nešto više od deset tisuća novih stanovnika. Godine 1992. u Hrvatskoj se nastanilo 62.075 stanovnika iz bivše Jugoslavije. Narednih godina taj broj osjetno opada, ali je i nadalje gotovo trostruko veći nego prije Domovinskog rata. Tek će godine 1999. doseći mirnodopske razmjere. Stoga možemo ustvrditi da je ta ratna faza na ovim prostorima završena, međutim i nadalje ostaju mnogobrojni problemi useljenog stanovništva, izbjeglica i prognanika. Ujedno možemo kazati da je, mimo očekivanog trenda useljavanja u Hrvatsku, u razdoblju od 1991. do 2001. uselilo 150.000 osoba. Gotovo je jednak broj useljenika iz drugih hrvatskih županija.

Tablica 2: Doseljeno stanovništvo Hrvatske prema području iz kojeg je doseljeno i vrijeme doseljenja (prema Popisu stanovništva 2001. godine)

	Republika Hrvatska	Doselili iz druge županije	Doselili iz inozemstva	Doselili iz SFRJ
Doseljeno u županiju stanovanja	2.129.152	708.735	519.915	494.872
1941. god. i prije	80.413	37.272	13.268	11.785
1946.–1970.	654.648	268.783	124.380	122.045
1971.–1990.	681.186	216.861	140.110	131.977
1991.	52.144	16.685	11.180	10.753
1992.	95.133	13.933	62.598	62.075
1993.	55.831	12.143	26.872	26.296
1994.	46.911	12.324	17.911	17.069
1995.	68.798	17.513	27.964	27.033
1996.	57.741	17.769	17.844	16.689
1997.	60.819	16.922	21.173	19.705
1998.	66.512	17.098	22.383	20.335
1999.	56.273	16.603	12.789	11.538
2000.	64.518	20.810	10.417	8.982
2001.	15.406	5.302	1.835	1.507

Izvor: Popis stanovnika, kućanstva i stanova, DZS RH, Zagreb, 2002. (CD-ROM)

4.1. Unutarnje migracije

U prvom dijelu međupopisnog razdoblja 1991.–2001. unutarnje migracije uglavnom karakteriziramo kao dio neregularnoga demografskoga kretanja. Prevladava *prisilnost*; migrant je ratni prognanik, pretežno Hrvat iz ruralnih predjela Dalmatinske zagore, Like, Banovine, Korduna, zapadne i istočne Slavonije te Srijema. Osim Vukovara, svi gradovi su naselja nižeg stupnja centraliteta (Knin, Drniš, Benkovac, Beli Manastir, Petrinja, Slunj, Glina itd.), uz prevladavanje ruralnih naselja, već prije rata opterećenih mnogobrojnim demografskim depopulirajućim problemima (pad broja stanovnika, pre-

vladavanje stare populacije, odlazak mladih, pomanjkanje radno aktivne populacije itd.). Unutarhrvatska odredišta prognaništva su, osim četiriju glavnih regionalnih središta, mezoregionalna središta, pa čak i ona koja su bila pod neposrednom ratnom opasnošću (Slavonski Brod, Šibenik, Zadar, Gospić, Karlovac, Sisak, Vinkovci i dr.), što govori o prognaničkom uvjerenju o skorom povratku i završetku rata, ali i njihovu ruralnom podrijetlu i čvrstoj vezi sa zemljom koja se, posebice kad je riječ o starijem stanovništvu, vrlo teško napušta. U kontingentu prognaničke migracije djelomice se nalazi stanovništvo srpske nacionalnosti, koje napušta svoja naselja te privremeno seli u tzv. Krajinu. Tako uopćeno možemo ustvrditi da je prognaništvo u kojem sudjeluje pretežno hrvatsko stanovništvo svojevrsna, trajna ili privremena, migracija selo – grad, dok srpska populacija pretežno sudjeluje u migracijama grad – selo.

Osim prognaništva, kao tipa prisilnih migracija, *dobrovoljne unutarnje migracije* najnižeg su obujma u posljednjih pedesetak godina. Tome je razlog restrukturiranje hrvatskoga gospodarstva, gospodarska kriza i visok stupanj nezaposlenosti. Tip radne snage koju nudi ruralni prostor Hrvatske više nije tražen. Osim preseljenja na relaciji selo – grad ili manje naselje – regionalno središte, gotovo iščezava sezonska migracija te cirkulacija radne snage.

4.2. Vanjske migracije

Vanjske migracije i nadalje su prevladavajući hrvatski migracijski tip. Ovisno o migracijskoj distanci, možemo ih razdijeliti na:

- vanjske migracije unutar bivšega jugoslavenskog prostora,
- europske vanjske migracije i
- iseljenišтво.

Mora se napomenuti da su prisutna oba migracijska smjera: imigracijski i emigracijski. Podjela je znanstveno korektnija ako se spomenute tri skupine dovode u vezu uzimajući u obzir barem kriterije voljnosti, vremena, motiva i konačnosti.

Već smo istaknuli da migracije unutar bivšega jugoslavenskog prostora raspadom bivše države postaju vanjskima. Političke krize i nagovještaj ratova već su i prije 1991. pojačali migracijske smjerove u kojima pretežno sudjeluju vojvodanski i bokeljski Hrvati koji pristižu u Hrvatsku. Konačnim raskidom s bivšom tvorevinom nestaje i JNA, pa njezin mnogobrojan dotadašnji profesionalni sastav s obiteljima napušta Hrvatsku i vraća se u svoje zavičaje. Budući da su u nacionalnoj strukturi časničkoga kadra prevladavali Srbi, i povratak je bio usmjeren prema Srbiji, Bosni i Hercegovini te Crnoj Gori. Dio, podrijetlom iz Hrvatske, upućuje se u tzv. Krajinu i sudjeluje u pobuni protiv legitime hrvatske vlasti. Njihov odlazak možemo smatrati dobrovoljnim, iako politički motiviranim (neslaganje s hrvatskom samostalnošću), dok priljev Hrvata uvelike definira politički pritisak. Nasuprot tome migracijskom smjeru, s neovisnošću Hrvatske pojačava se povratnički iseljenički smjer u kojem pretežno sudjeluju predstavnici starije iseljeničke populacije koja je djelomice iz političkih razloga neposredno nakon Drugoga svjetskog rata napustila Hrvatsku, odnosno Jugoslaviju.

Poseban problem predstavlja definiranje migracija tijekom oružanih sukoba. Teško je odrediti granicu između dobrovoljnosti i prisilnosti, a još više *privremenosti* i

konačnosti. U prvoj kriznoj fazi za populaciju koja migrira zbog rata rabio se Lahov termin *izbjeglice*, što znači »migranti zbog ratnih prilika« (Lah, 1951: 245). Stalnim porastom broja ratnih migranata unutar Hrvatske i rasplamsavanjem ratnih sukoba u Bosni i Hercegovini, koji su potaknuli novi ratni imigracijski val u Hrvatsku, kategorija ratnih izbjeglica specificira se na »prognanike«, to jest ratne migrante unutar Hrvatske, i »izbjeglice« – ratne migrante koji dolaze iz neke strane države ili iz nje odlaze. Osim što stanovništvo bježi iz područja ratnih sukoba na mirnija područja Hrvatske i tako postaje »prognaničkom« kategorijom, dio napušta zemlju, što se tretira kao izbjeglištvo. Znatno dio bosanskohercegovačke izbjegličke populacije nalazi se u Hrvatskoj u tranzitu, ali zbog mnogobrojnih metodoloških problema nije nam poznat njihov točan broj i namjera ostanka u Hrvatskoj te daljnje implikacije na demografski razvoj Hrvatske.

Zbog ratnih prilika i nepostojanja elementarnih statističkih podataka o demografskim kretanjima, a stoga i migracijama na okupiranim područjima Hrvatske, ne zna se koliko je stanovnika tih područja sudjelovalo u njima. Tako se i prilikom odlaska glavnine Srba nakon redarstvenih i vojnih operacija 1995. ne zna kolik se broj tog stanovništva našao u izbjeglištvu. Mnogobrojni primjeri prije tih događaja govore da su uglavnom mladi i obrazovaniji Srbi već bili napustili Hrvatsku i otišli u Jugoslaviju, a još više njih izvan Jugoslavije. Njih svrstavamo u kategoriju dobrovoljnih migracija, za razliku od njihovih sunarodnjaka koji su napustili Hrvatsku tijekom kratkotrajnih vojnih operacija, ne obazirući se na poziv hrvatske vlasti da ostanu u svojim krajevima. Strah od rata i osvete možemo smatrati dovoljnim razlogom prisilnosti migracija.

Ratne prilike, povećanje stope nezaposlenosti, sve veći stupanj obrazovanosti stanovništva, pomanjkanje investicija, zamrla turistička privreda, kriza ostalih »udarnih« hrvatskih gospodarskih grana itd. djeluju potisno, osobito na mladu i obrazovaniju kategoriju stanovništva u njihovoj namjeri seljenja u inozemstvo. Ta specifična migrant-ska skupina, koju uvjetno možemo nazvati »odljevom mozгова«, predstavlja prema obujmu, a još više prema strukturalnim kvalitativnim značajkama, prevladavajuću mirnodopsku i gospodarsku emigraciju novijeg razdoblja. Tradicionalna radna snaga iz Hrvatske na »privremenom radu« u Europi više nije niže kvalificirani proizvodni radnik, već sve više mladi obrazovani hrvatski građanin koji u hrvatskom zamrlom i besperspektivnom gospodarstvu nije našao prostora za afirmaciju svojih intelektualnih potencijala. Kako definirati te migracije: kao prisilne ili dobrovoljne? One su u svakom slučaju gospodarski motivirane, ali dijelom i prisilne jer u njima sudjeluju migranti koji u domovini ne mogu naći posao ili su zbog utrućea tvrtki ostali bez posla.

S razvojem određenih oblika europskih integracija kojima se sve više približava i Hrvatska, mnoge migracijske definicije bit će stavljene na kušnju. Tako primjerice odlazak tog tipa radne snage u europske zemlje zasad nazivamo vanjskim migracijama s velikom vjerojatnošću njihove konačnosti, premda postoje izgledi da će oni dio svog radnog vijeka ostvariti u zajednici zemalja kojima će pripadati i Hrvatska. Pretpostavljamo da će tada i radno pravo naše zemlje biti sastavni dio europskoga univerzalnog pravosuđa, pa će stoga i kategorija »stranog migranta« ili useljenika izgubiti pravni i politički smisao.

U suvremenim *povratničkim tokovima* migranata i njihovih pridruženih članova u zemljama Zapadne Europe ne sudjeluju samo hrvatski građani. Naime, nesređene po-

litčke prilike u susjednoj državi, Bosni i Hercegovini, djeluju odbojno na povratak njihovih građana u razjedinjenu zemlju. Stoga bosanskohercegovački Hrvati dijelom smatraju Hrvatsku ciljem svoga povratka, uglavnom se opredjeljujući za dva osnovna odredišta: Zagreb i priobalje. Za razliku od opterećenosti glavnoga grada, usmjerenost povratka prema jadranskoj uskoj priobalnoj crti znatno je disperzivnija i ne odnosi se samo na veće gradove, već i na manja turistička mjesta s jasnom razvojnom perspektivom.

Mnogobrojne ranije navedene migracijske kategorije teško je brojčano iskazati. Kompleksnost situacije proizlazi iz:

- slabo obrađene migracijske statistike,
- neusporedivosti rezultata Popisa stanovništva iz 2001. s prethodnim Popisima i
- prevladavanja ratnih, prisilnih migracija, koje se uobičajeno teže mogu statistički obuhvatiti.

Ograničavajući činioci kvalitetnog praćenja migracijskih tokova ne mogu se izolirati jer se velikim dijelom njihove domene suprotstavljaju. Veći se problemi migracijskog obuhvata nalaze na negativnoj strani migracijske bilance, dakle na iseljničkim tokovima. Naglasili smo posebice osjetljive izbjegličke kategorije i kategoriju državljana na radu u inozemstvu. Broj ratnih izbjeglica iz Hrvatske moguće je dobiti pretraživanjem statistike ulaznih tokova u zemlje kamo su uglavnom usmjereni, a to su SR Jugoslavija i Bosna i Hercegovina (Republika Srpska). Međutim, dio izbjegličkoga korpusa uputio se i u ostale zemlje, uglavnom Zapadnu Europu i prekomorske države. Koliko su se oni izjašnjavali kao izbjeglice, a koliko kao mimodopski migranti, ovisilo je o mnogim okolnostima, kako zemalja primitka, tako i njihovih osobnih stavova i interesa. Stoga je tu kategoriju teško odvojiti od mimodopske novije gospodarske emigracije koja se prema nekim izvorima (Pokos, 1999) u posljednjih desetak godina povećala na preko 100.000 emigranata, uglavnom mlađe dobi i više obrazovne razine.

U međupopisnom razdoblju statistički se pratilo unutarnje migriranje građana na razini županija. Tu uključujemo i prognaništvo dijela populacije koja se tijekom rata nalazila pod administrativnim suverenitetom Republike Hrvatske, dok za tzv. Krajinu takvih podataka nemamo. Osim toga, u međupopisnom razdoblju nije se pratila ni dnevna cirkulacija ni sezonske migracije. Valja istaknuti da se u tom razdoblju počinju kvalitetnije pratiti svi oblici ilegalnih migracija. Dakle, prema tim, istina neujednačenim, kriterijima Hrvatsku je napustilo 301.805 stanovnika više nego što je istodobno uselilo. Dvije osnovne kategorije koje sudjeluju u tom gubitku jesu stanovnici Hrvatske koji prema preporuci međunarodnih ustanova nisu popisani kao stanovnici naselja popisa u zemlji zbog odsutnosti dulje od dvanaest mjeseci, a to su skupine izbjeglica (280.000) te kontingent zaposlenih i njima pridruženih članova u inozemstvu. Iz konstrukcije selidbenog salda proizlazi da je Hrvatsku u razdoblju od 1991. do 2001. napustilo 201.850 migranata koji pripadaju prvenstveno radnoj migraciji. Njima valja pridodati i najnoviju kategoriju radnih migranata koju smo uvjetno nazvali »odljevom mozgova«. Na pozitivnoj strani selidbenog salda najzastupljenija je skupina ratnih imigranata iz susjednih zemalja (150.000) i migranata povratnika (30.000).

Tablica 3: Konstrukcija selidbenog salda Hrvatske u razdoblju 1991.–2001.

	Godina popisa	
	1991.	2001.
Broj stanovnika	4,784.265	4,437.460
Prirodni prirast (pad) 1991.-2001.		-45.000
Očekivani broj		4,739.265
Selidbeni saldo 1991.-2001.		-301.805
Broj izbjeglica		-280.000
Broj radnih emigranata		-247.000
Broj useljenika		+15.000
Broj iseljenika-povratnika		+30.000

Izvor: I. Lajić, Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća, Zagreb, 2002., str. 143

5. Naseljske promjene

Jedna od vrlo važnih posljedica Domovinskog rata jest daljnji *nepovoljni naseljski ustroj* naše države. Zatečeni asimetrični naseljski sustav, gdje je prenaplaćena uloga jednog republičkog središta (Zagreba), uz dominaciju regionalnih središta u trima hrvatskim geografskim regijama (Split, Rijeka i Osijek) u ratu biva naglašen, jer se dotad mimodopskoj privlačnosti tih gradova pridodaje i činjenica da su oni krajnje određište prisilnih migracija, ne samo iz Hrvatske već i iz zemalja bivše Jugoslavije. Gradovi, osim Osijeka, koji se našao na neposrednoj ratnoj liniji, neprirodno povećavaju broj stanovnika, premda njihovi indikatori privlačnosti, a tu prije svega mislimo na gospodarski razvitak i obujam zaposlenosti, ne ukazuju na pojačanje te uloge. Slijedom toga rastu problemi tih aglomeracija, pogotovo što se nakon rata tek mali broj prisilnih migranata vraća u svoje zavičaje. Nepovoljna naseljska mreža osobito je ugrožena u pograničnim prostorima Hrvatske, a na razini naselja u selima i malim gradovima. U Hrvatskoj postoje samo tri naselja s više od 100.000 stanovnika, međutim u ukupnom broju stanovništva Hrvatske sačinjavaju 22,8% populacije. Manje od 500 stanovnika broji 5387 naselja, ili 79,7% sveukupnog broja naselja u Hrvatskoj i oni imaju tek 18,0% ukupnog stanovništva. Stoga je i deruralizacija povezana s intenzivnijom depopulacijom vrijednih agrarnih prostora, izuzevši područja snažnih silnica glavnih hrvatskih gradova, gdje je prisutan proces urbanizacije sela i metropolizacije prigradskih naselja.

Litoralizacija je proces koji je u proteklom bližem demografskom razdoblju posebno utjecao na porast broja stanovnika splitskog područja, dok je riječka aglomeracija stagnirala. Pad broja stanovnika indikativan je u osječkoj aglomeraciji što je u neposrednoj svezi s ratnim zbivanjima, ali i strukturom stanovništva gdje je relativno prisutnije agrarno stanovništvo koje je u proteklih dvadesetak godina bilo jedno od migrantibilnijih kategorija hrvatske populacije.

Uočivši te probleme, kao i daljnju polarizaciju demografskog razvoja, *Strategija prostornog uređenja Republike* (1997) kao prioritetne ciljeve unapređenja stanja u

hrvatskom prostoru taksativno navodi:

- obnovu ratom zahvaćenih područja (kompleksa obnove) i povratak stanovništva (pokretanje gospodarstva), te
- zaustavljanje negativnih procesa na depopulacijskim područjima (osobito graničnim).

Tablica 4: Demografsko stanje u aglomeracijskim područjima

		Aglomeracija			
		Osijek	Split	Rijeka	Zagreb
Broj stanovnika prema Popisu stanovništva	1981.	139.113	250.903	197.237	819.155
	2001.	131.521	295.111	197.476	822.620
2001./1981.		94,4	117,6	100,6	100,4
St/km ² u aglomeraciji 2001.		494,8	613,0	583,4	869,5

Izvor: Izvješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske 2003., Zagreb, 2003., str. 19

Od 6694 naselja, koliko ih je u Hrvatskoj, čak 46,4% ili 3105 ima izrazito agrarni karakter. U većini tih naselja uočljiva su dugotrajna obilježja nazadovanja u svekolikom razvitku, gdje se posebice ističe demografski regresivni razvitak (depopulacija) koji formiraju obje sastavnice: denatalitet i negativni migracijski saldo. To su mahom sva gorska naselja, naselja unutrašnjosti otoka i naselja na malim otocima, te naselja izvan osnovnih prometnih pravaca. U novije doba, depopulacija i njene posljedice zahvaćaju bogata agrarna područja zemlje (Slavonija, Baranja, Zapadni Srijem, Posavina i Podravina), što je dijelom potencirano i prisilnim migracijama. Kako će teći budući razvitak, teško je u ovom trenutku, dok su još prisutni poslijeratni problemi (povratak, pomirenje itd.), te nagoviješteni europski integracijski procesi, definirati. Ostarjela agrarna populacija zasigurno neće moći prihvatiti programe uključivanja u moderne poljoprivredne europske tokove. Međutim, kvalitetna zemlja i ekološke komparativne prednosti te blizina velikih svjetskih potrošačkih tržišta (Sredozemlje, Srednja i Zapadna Europa) sigurno će pokazati interes za revitalizaciju tradicionalne hrvatske privredne grane – agrara. Ona će se odvijati tako da će se neka naselja urbanizirati i više neće pripadati skupini naselja s tim značajkama. Kod drugih će biti sačuvan agrarni karakter, uz modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i života na selu. Postavlja se pitanje nositelja poljoprivrednih aktivnosti. Mogući modaliteti su: povratak domaćeg stanovništva na obiteljska imanja, dolazak tuzemnog stanovništva te kupnja i okrupnjivanje tradicionalnog posjeda male površine. Kao treću mogućnost možemo očekivati dolazak inozemnog stanovništva, primjenu novih agrarnih programa itd. Naposljetku, ostaje mogućnost zapuštanja zemlje, daljnje depopulacije, pa čak i biološkog izumiranja nekih područja.

Od urbanih naselja (1991. u 117 naselja s takvim značajkama živjelo je 51,3% stanovništva Hrvatske), glavnina ili 67% imalo je manje od 10.000 stanovnika. Interesantno je da 2001. natpolovični broj tih naselja depopulira, te se prema demografskim obilježjima približavaju gotovo ruralnim naseljima. Stopa nataliteta tih naselja rijetko je gdje viša od jedanaest promila, a stopa prosječnoga godišnjeg mortaliteta varira iz-

među dvanaest i trinaest promila. Prirodni pad osjetniji je u naseljima donedavno zahvaćenim ratnim operacijama, gdje je i zbog ratnog mortaliteta, a više zbog iseljavanja mlade i srednje generacije, negativni raspon između sastavnica biološkoga kretanja mnogo nepovoljniji.

6. Zaključak

Agresija na mladu nezavisnu Hrvatsku, kao i ostali ratovi u bližem okruženju, potaknuli su mehanička kretanja stanovništva koja su velikim dijelom obuhvaćena terminom *prisilne migracije*. Ratni mortalitet u ranim devedesetima te snažno izbjeglištvo i prognaništvo utjecali su na dosad najznačajniju međupopisnu depopulaciju u Hrvatskoj. Osim što je depopulacija prisutna u ratom zahvaćenim regijama, njezini konačni učinci odražavaju se na sveobuhvatnu depopulaciju.

Ukupni broj stanovnika Hrvatske iznosio je u »kritičnom momentu popisa« 31. ožujka 2001. godine 4,437.460 stanovnika. Premda nije rađen istom metodologijom kao prethodni popis iz 1991. godine, 2001. konstatirano je smanjenje broja stanovnika za 346.805 ili za 7,25% u usporedbi sa stanjem 1991. Tema ovog članka prije svega je odvajanje regularnih od neregularnih oblika migracija. Osnovni indikator neregularnoga kretanja jest atipično povećanje broja migranata u ratnom razdoblju. Stoga smo useljavanje prikazali za svaku godinu međupopisnog razdoblja 1991.–2001., uz napomenu da se podaci za 2001. odnose samo na prvo tromjesečje navedene godine. U tom je razdoblju 640.086 stanovnika popisanih 2001. godine uselilo u Hrvatsku ili promijenilo županiju stanovanja. Isključivši podatke za prvo tromjesečje popisne godine 2001., dobivamo podatak da je u posljednjemu međupopisnom desetljeću godišnje u hrvatske županije useljavalo oko 62,5 tisuća useljenika. U tom kontekstu prvenstveno nas zanima neočekivano velik broj useljavanja iz drugih zemalja bivše Jugoslavije. Tako je u još relativno mirnodopskom razdoblju (do jeseni i zime 1991./1992.) u hrvatske županije prosječno useljavalo tek nešto više od deset tisuća novih stanovnika. Godine 1992. u Hrvatskoj se nastanilo 62.075 stanovnika iz bivše Jugoslavije. Narednih godina taj broj osjetno opada, ali je i nadalje gotovo trostruko veći nego prije Domovinskog rata. Tek će godine 1999. doseći mirnodopske razmjere. Stoga možemo ustvrditi da je ta ratna faza na ovim prostorima završena, međutim i nadalje ostaju mnogobrojni problemi useljenog stanovništva, izbjeglica i prognanika.

Dvije osnovne kategorije koje sudjeluju u gubitku stanovništva Hrvatske jesu oni stanovnici koji prema preporuci međunarodnih ustanova nisu popisani kao stanovnici naselja popisa u zemlji zbog odsutnosti dulje od dvanaest mjeseci, a to su izbjeglice (280.000) te kontingent zaposlenih i njima pridruženih članova u inozemstvu. Iz konstrukcije selidbenog salda proizlazi da je Hrvatsku u razdoblju od 1991. do 2001. napustilo 201.850 migranata koji pripadaju prvenstveno radnoj migraciji.

LITERATURA

LAH, Ivan (1951). »Metode izračunavanja budućeg stanovništva i njegova primjena na stanovništvo Jugoslavijex«, *Statistička revija*, Beograd, br. 2.

LAJIĆ, Ivan (2002). »Hrvatske migracije početkom 21. stoljeća«, *Migracijske i etničke teme*, Zagreb, god. 18, br. 2–3, str. 135–149.

POKOS, Nenad (1999). »Procjena broja iseljenih stanovnika Republike Hrvatske od popisa stanovništva 1991. godine do 30. lipnja 1998. godine«, *Društvena istraživanja*, Zagreb, god. 8, br. 5–6, str. 725–734.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1996). »Demoreprodukcijski procesi u Hrvatskoj«, *Rad HAZU*, Zagreb, br. 473, str. 114–140.

WERTHEIMER-BALETIĆ, Alica (1999). *Stanovništvo i razvoj*. Zagreb: Mate.

Izvori

Popis stanovnika, kućanstva i stanova, DZS RH, Zagreb, 2002. (CD-ROM).

Izješće o stanju u prostoru Republike Hrvatske, Ministarstvo zaštite okoliša i prostornog uređenja, Zagreb, lipanj 2003.

Strategija prostornog uređenja Republike Hrvatske, Ministarstvo prostornog uređenja, graditeljstva i stanovanja, Zagreb, 1997.

Ivan Lajić

THE RECENT DEVELOPMENT OF CROATIA'S POPULATION – REGULAR AND IRREGULAR POPULATION TRENDS

SUMMARY

The recent development of Croatia's population is burdened by many phenomena, due to which we can define it as irregular. Aggression against the newly-independent Croatian state, as well as the wars in its neighbourhood, brought about mechanical population movements that to a great degree enter into the category of forced migrations. The war death rate in the early 1990s and the strong refugee and expellee flows caused the strongest depopulation in recent times. Depopulation was present not only in war-affected areas – its further consequences were felt throughout Croatia. The mechanical, rather than the biological component determined this regressive development. The paper identifies the key modalities in migration flows in Croatia, which show that it is at the same time both an emigration and an immigration country. Wars in former Yugoslavia, which were to a high degree characterized by inter-ethnic conflicts, resulted in migration flows of people to their ethnic core areas. Thus, Croatia has received a strong immigration current made up of Croats from Bosnia and Herzegovina, Serbia and Montenegro, whereas emigration from Croatia to the latter countries mostly involved rural Serbs. Besides these migration trends, members of the ethnically Croatian (majority) population and also other groups from Croatia, have migrated to Western Europe, which was a continuation of traditional migration trends. Among these migrants there is a large contingent which could be denoted as part of the "brain drain". The census conducted in 2001 applied a different methodology than earlier censuses. The problem of different census methodologies is especially pertinent in a country which has a large number of refugees and economic migrants that cannot be classified into the category of emigrants. Thus the 2001 Census registered that Croatia has 4,437,460 inhabitants, or 7.25% less than in 1991.

KEY WORDS: population development, regular population trends, irregular population trends, expellees, refugees, spatial development, Croatia

Ivan Lajić

L'ÉVOLUTION RÉCENTE DE LA POPULATION CROATE : FLUCTUATION RÉGULIÈRE ET IRRÉGULIÈRE DE LA POPULATION

RÉSUMÉ

L'évolution récente de la population croate subit de nombreux phénomènes qui permettent de la qualifier d'irrégulière. La guerre contre le jeune Etat indépendant croate et les autres conflits armés survenus dans les pays voisins ont suscité des fluctuations démographiques mécaniques qui relèvent pour une grande part de la notion de migration forcée. La mortalité engendrée par la guerre au début des années 1990 et la forte vague de réfugiés et de personnes déplacées ont influé sur la dépopulation récente, la plus notable jusqu'à présent. Outre que la dépopulation est sensible dans les régions qui furent touchées par la guerre, ses conséquences ultimes se reflètent sur la dépopulation générale, à l'échelle de la Croatie entière. L'évolution régressive a été plus déterminée par la composante mécanique que biologique. Cet article énumère les modalités essentielles des migrations croates, qui montrent que la Croatie est à la fois un pays d'émigration et d'immigration. La guerre en ex-Yougoslavie, nettement marquée par l'aspect interethnique du conflit, a eu pour effet de pousser des populations vers les territoires peuplés par leurs ethnies respectives. Ainsi la Croatie a-t-elle été une destination importante pour les réfugiés croates de Bosnie-d'Herzégovine, du Serbie et du Monténégro, tandis que s'orientait vers ces pays les migrants serbes, le plus souvent ruraux. En dehors de ces courants de migration, la population de la Croatie, majoritairement croate mais aussi autre, choisit l'Europe occidentale comme destination, perpétuant ainsi les courants migratoires traditionnels. A ce titre, une part de plus en plus grande revient à la « fuite des cerveaux ». Le recensement effectué en 2001 diffère des recensements précédents par la méthode qui y est employée. Le problème des différences méthodologiques est particulièrement sensible dans ce pays, qui compte un grand nombre de réfugiés et connaît une émigration économique qui ne peut être rangée sans certaines précautions dans la rubrique émigration. Il ressort de ce recensement que la population de la Croatie est de 4.437.460 habitants, soit 7,25% de moins qu'en 1991.

MOTS CLÉS : évolution de la population, fluctuation régulière, fluctuation irrégulière, réfugiés, personnes déplacées, développement du territoire, Croatie